

2015 сылга аан дойдуга уонна биһиги дойдубутугар бэлиитикэ, экономика уонна үн эргиригэр уустук балаһыанньа үөскээбитин үрдүнэн, ороспүүбүлүкэ толорор уонна сокуону таһаарар быһаанын уорганнара, олохтоох бэйэни салайыныы уорганнара, бары предпритияселара уонна тэрилтэлэрэ, бастатан туран, нэһилиинньэ олохтоох хаачыстыбатын тунсарар, онорон таһаарыы уонна социальнай эйгэ инфраструктуратын сайыннарар, ону тэнгэ ороспүүбүлүкэ экономикаһы кылаһын таба туһанар хайысханан биһирэ үлэлээн кэллбит. Дьон-сэргэ олохун уйутугун, уонсастыбаа экономикаһы уонна уонсастыбаннай-бэлиитикэсэй биһирэ туругу хааччыыы биһиги мүччүрүйбэт сүрүн сорукуптунан буолар.

Экономика. Ааспыт сыл түмүгүнэн урукку сылларга ситиспит кордорүүлэригитин хатылаатыбыт, сорьотун тунсардыбыт. Кэлим программалары олоххо киллэрэргэ

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай быһаанын толорор уорганнарын 2015 сыллаабы үлэлэрин отчуотун туһунан

«2015 сылга Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай быһаанын толорор уорганнарын үлэлэрин отчуотун туһунан» Саха Өрөспүүбүлүкэтин Президентин 2015 сыл этинини 24 күнүгээри 1083-ИДЦ №-дээх дьаһалын толорор инниттэн:

1. Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай быһаанын толорор уорганнарын 2015 сыллаабы үлэлэрин туһунан отчуоту биһириргэ, бу уураах сыһыарытын быһытынан.
2. Бу дьаһалы толоруу хонтуруолун бэйэбэр хаалырабын.
3. Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай быһаанын толорор уорганнарын 2015 сыллаабы үлэлэрин туһунан отчуоту өрөспүүбүлүкэтээри дьин таһымнаах сонуну киэнник тарҕатар сирэстибэлэргэ бэчээттиригэ.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Бырабыыталыстыбатын Бэрэссэдээтэ: Г.ДАНЧИКОВА.

2016 сыл тохсунньу 27 күнэ, 57-дээх дьаһал. Дьокуускай к.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай быһаанын толорор уорганнарын 2015 сыллаабы үлэлэрин туһунан отчуот тезистэрэ

утумнаах үлэни салгыы ыгытыбыт, нэһилиинньэ олохтоох хаачыстыбатын тунсарар хайысхалаах сага бырайыактарынан үлэни саҕалаатыбыт. Сыл устатыгар ороспүүбүлүкэ экономикаһын үүнүүгүн тэтимэ Россия экономикаһын орто тэтимин балаачча кыоһарыта бэлиэтэннэ.

Ол курдук, 2015 сыл түмүгүнэн регионнаабы баалабай боролуукта 2% үрдээн, Россия үрдүнэн орто кордорүүнү кыоһарда. 2014 сыл таһымтан Россия Федерацияһын орто кордорүүгэ 3,9% намтаата. Ороспүүбүлүкэ кордорүүгэ промышленность тэрилтэлэрин таһаарылаах үлэлэрин суотугар ситиһилиннэ. Бу болоххо үрдэһин индексэ 2015 сылга 3,8% тэннэстэ. Ньэби хостоохун кээмэйэ 8,5%-нан улаатта, таас чоҕу хостоохун – 26%-нан (15,3 мол. т), кыһыл көмүс хостоохун – 5,2%-нан (25,1 т), алмааны хостоохун – 5%-нан (3 835,2 мол. доллар). Ол да буоллар Россия Федерацияһын экономикаһыгар тахсыбыт төттөрү түһүү өрөспүүбүлүкэ сорох макроэкономическай кордорүүлэригэр дьайда, чуолан, 2015 сыл бүтүһүнэр барылааһын түмүгүнэн манньык кордорүүлэргэ аһараа түһүү баар: дьин хамнасака (ааспыт сылы кытта тэннэстэххэ, 95,4%), пассажирдары таһыыта (ааспыт сылы кытта тэннэстэххэ, 80,8%), төлөбүрдээх онго кээмэйэ (ааспыт сылы кытта тэннэстэххэ, 96,7%).

2014 сылы кытта тэннэстэххэ, 2015 сылга экономикаҕа үлэлиир дьон ахсаана 0,9 тыһ. киһинэн аһыйаата, онуоха үлэтэ суох дьон ахсаана 0,6 тыһ. киһинэн аһыйаан 36,7 тыһ. киһи буолбута бэлиэтэннэ.

2015 сылга дойдуга потребительскай сыана үрдээбитэ хас биридир олохтооххо быһаччы дьайда. Сыл түмүгүнэн дойду үрдүнэн потребительскай сыана ортотунан 115,5% үрдэтэ. Ороспүүбүлүкэ Бырабыыталыстыбата сыана уонна тарьын кордорүүлэрин өрүү кэтээн корор, ону таһынан сыана урутаан үрдүүрүн таһаарбат туһуттан табаар аҕалан атыылааччылары уонна ононун оҕорооччулары кытта быһаччы үлэни тэрийбитэ. Ол тынан баран, дойду үрдүнэн сыана үрдээбитин быһытынан, ороспүүбүлүкэ эми инфляция кээмэйэ улаатта. 2015 сыл түмүгүнэн инфляция 111,8% үрдэтэ, бу 2014 сыл кордорүүтүтүн үрдүк (107,3%), ол эрэри дойду орто кордорүүтүтүн намтыах.

Уһук Илинни Федеральной уокурук регионнарын ортогар ороспүүбүлүкэ үгэс быһытынан инники кэккэбэ сылдьар, итиннэ олоор дьэни үлэбэ киллэриитэ, хостуур промышленность тизлибит табаарын кээмэйинэн, промышленнай онорон таһаарыы индексинэн (биһир позициянан үрдээн) 2 миэстэбэ таһыста. Тутуу үлэтин оноруу кээмэйинэн урукку инникилээн иһэр балаһыанньанын ыһкытыбата. Ороспүүбүлүкэ потребительскай сыанатын индексэ Уһук Илинни регионнар ортолоругар саамай намтыах.

Ороспүүбүлүкэ тэрилтэлэрин салдыламмыт үбүн түмүгэ 2015 сылга 42,8 млрд солкуобайынан сыаналанна, бу 2014 сыл таһымтан 1,8 тоҕул үрдүк.

2015 сылга Ороспүүбүлүкэбэ рентабельнай тэрилтэ ахсаана 2014 сыл таһымнан хаалла, онуоха бары түмүлүбүт кээмэйэ 66 013,1 мол. солкуобайга тэннэстэ, эбэтэр быһаан 60%. Рентабельнай тэрилтэлэр түмүлүбүт барыстарын 80%-нын «АЛРОСА» хампаанньа болоҕо киллэрэ.

Кэнники 10 сыл иһигэр биһиги экономикабыт 2020-Схема олобуран үлэлиир эйгэтин кэнэттэ. Ол курдук, 2005 сылтан 2015 сылга дьэри биһиги бюджетныт дохуота 45,3 млрд солкуобайтан 122,3 млрд солкуобайга дьэри улаатта. Онуоха АЛРОСА хам-

паанньа дохуота 2,3 тоҕул улаанытын үрдүнэн, ньээн, гаас комплексын, хайа промышленноһын оруоллара күүһүрбүтүн суотугар АЛРОСА хампаанньаттан киһирэ дохуот бэйэбит тус дохуонут улельнай ыйааһыныгар холоотоххо, 40,2 бырыһыантан 25,2 бырыһыанга дьэри түстэ.

2015 сыл түмүгүнэн тыа хаһаайыстыбатын баалабай боролуускуйатын кордорүүтүн таһымын үрдэтэр сорукупт инфляцияны учуоттаан 0,5%-нан туолбата. 2014 сылы кытта тэннэстэххэ, хаһаайыстыба бары категорияларыгар онорон таһаарыы индексэ 97,8% буолла.

Федеральной быһааны кытта көдүүстээх үлэ түмүгэр федеральной бюджеттан киһирбит үн 1,03 млрд солкуобайга тэннэстэ (тыа сиригн нэһилииннээххэ пууннарыгар мас сыныа суолун тутуутун субсидиялааһыны киллэрэн туран), бу 2014 сыл таһымтан 36%-нан үрдүк. Тыа хаһаайыстыбатын сайдытын судаарыстыбаннай программа олоххо киллэрэргэ ороспүүбүлүкэ бюджетиттан 9,1 млрд солкуобай ыгытылына.

Агропромышленнай комплекс тэрилтэлэрин үбүн туруга бигэтибитэ уонна сорох тэрилтэ чөлүгэр түспүтэ бэлиэтэннэ. Ол курдук тэрилтэлэр дохуоттара улаатта, АПК объектара быһаан быһытынан үлэбэ киһирэннэр сүрүн фонда санардылынына.

2015 сылга ороспүүбүлүкэбэ доруобуу харыстабылын материалнай-техникэскай базата биллэрлик бөбөргоото. Дьокуускайга 200 куйкалаах Т.И.Дмитриева аатынан ороспүүбүлүкэтээри оҕо эһлигин санатория, 150 куйкалаах Оҕо анал дьэитэ, симизнээбэ 600 киһи сылдыахтаах 3 №-дээх Дьокуускайдаабы балыһа, медицинскэйдиспетчерскэйд киһи, 2 №-дээх ороспүүбүлүкэтээри балыһа-суһал медицинскэйд комо киһини базатыгар бастагы таһымнаах травматологическайд киһи тутулан үлэбэ киһирдилэр. 130 куйкалаах ороспүүбүлүкэтээри перинатальной киһи тутуута саҕаланар.

Өрөх эйгэтигэр сыл дьоһун суолталаах тэрэһининэн ороспүүбүлүкэ хас биридир поселлестыгтан талылыбыт 523 делегат кытыылаах ороспүүбүлүкэ учууталларын уонна педагогическайд уонсастыбаннаһын XIII сийэһэ буолла. Бу сийэс талаар түгэн көмөтээһинэ биһир сөптөөх быһаарыны ылынар кыахтаах, эһиститиһи сүтэргэ бэлэм гражданнын итэн таһаарар тус сыаллаах 2030 дьэри сага өрөх олохтоорун көбүлээтэ.

Ороспүүбүлүкэ Ил Дарханын көбүлээһининэн Наука дьоһус академията тэрилиннэ. Талааннаах оҕолору хаһан ыгытылар тэрэһиннэр ахсааннара 1,5 тоҕул элбээтэ. Эдэр талааннары ойүүр инниттэн 2016 сылтан Наука дьоһус академиятын 100 дьиннээх чилиинигэр уонна 100 чилиэн-корреспонденыгар ый аайы бэрлилэр стипендия уонна, научнай экспедициялары киллэрэн туран, научнай-чинчийэр үлэни ылырга үөрэнэр үөрэнээччилэргэ 10 гранны олохтуур туһунан быһаарыы ылынылыбыта.

Култуура эйгэтин ылар буоллааха, 2015 сыл Литература сылынан биллэриллибитэ уонна Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Кыайыы 70 сылыгар анаммыта. Норуот тылынан уус-уран айымньытын чыпчаалыгар – Олонхоҕо анаммыт ороспүүбүлүкэтээри Ыһыах Чураччы улууһугар, Дьокуускайдаабы III аан дойдутаабы киһиэ фестивала, «Улахан хаар уйуга» аан дойдутаабы поэзия III фестивала үрдүк таһымга ыгытылынылар.

Айар маастарыстыбаны, анал идэлээх искусствонны, самостоятельнай айар үлэни садаһыннарарга манньык кункуустар уонна

фестиваллар ыгытылынылар: «Саха Сириг эдэр ааттара» эдэр толорооччулар XV ороспүүбүлүкэтээри аһаас кункуустара, «Комүс кунпаллар» XIX ороспүүбүлүкэтээри пахсальной искусство фестивала, «Күөх чыычаах» ороспүүбүлүкэтээри оҕо театральнай фестивала, «Ылаа, эдэр саас» эдэр толорооччулар күрэхтэбэ, «Мамонтенок» норуоттар икки ардыларынаабы ыччат цирковой фестивала, «Дьүкээбил» норуоттар икки ардыларынаабы музыкальной фестивалы.

Сылтан сыл социальной-экономическайд сайдыы соруктарын толорорго ыччат ордук кохтоохтук кыттар буолла.

Саха ороспүүбүлүкэтигэр 341 байыаннай-патриотическайд кулуун үлэлиир, ол иһигэр оҕо уонна ыччат (18 кордүүр этэрээт, 15 калеттар түмсүүлэрэ, 9 казактар түмсүүлэрэ) уонна 534 ыччат уонсастыбаннай тэрилтэлэрэ кохтоох үлэни ыгытылар.

2015 сылга ыччат бэлиитикэтин эйгэтигэр барыта 150 тыһ. тахса киһи кыттылаах 1 967 тэрэһин ыгытылына.

2015 сылга сайынны үлэ кэмигэр 142 этэрээт састаабыгар 4 тыһыынча кэригэ ыччат үлэлээтэ, онуоха тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлээбит этэрээттэр ордук көдүүстээхтик үлэлээбиттэрэ бэлиэтэннэ. 2016 сылга тыа сиригн тунсарыыта тыа сиригн 50 түөлбөтигэр 1 000 ыччат үлэлээбэ, оттон «Азия оҕолоро» норуоттар икки ардыларынаабы VI спортивнай ооньнууларга 2 000 волонтер үлэлээбэ.

Саха ороспүүбүлүкэтигэр физическайд култууранан уонна спордуан тиһиктээхтик дьарыктанар дьон ахсаана элбээн иһэр – 2015 сыл түмүгүнэн бу кордорүү 268,5 тыһ. киһиэхэ тэннэстэ (3-79 дьэри састаага нэһилииннээ ахсаанын 30%), бу 2014 сыл таһымтан 5,2 тыһ. киһинэн элбэх. 2015 сылга 609 физкултуурунай-чэбдигирлэр уонна спортивнай-маассабай тэрэһин ыгытылына.

100 тыһыынча нэһилииннээбэ буруйу оҕоруу таһыма ортотунан 1 238,2 буолла, ити Уһук Илин федеральной уокурук кордорүүтүтүн 42,8%-нан уонна Россия кордорүүтүтүн 24,2%-нан намтыах.

Барыта 11,8 тыһыынча буруйу оҕоруу регистрацияланна, ити 2014 сыл кордорүүтүтүн 10,6% улаатта. Регистрацияламмыт буруйу оҕоруу үрдэһинэ Үөһэ Бүлүүгэ – 57,1%, Горнайга – 38,8%, Тааттага – 34,7% бэлиэтэннэ.

Регистрацияламмыт буруйу оҕоруу уонсастыбаннаһынан ылан кордөөх, ыар буруйу оҕоруу корүпүригэр киһирсэр киһини соруйан олоорүү уонна онуоха суудайыы 9% уонна киһи доруобуйатыгар ыар эчэйини соруйан оҕоруу 5,1% кыччаабыта бэлиэтэннэ. Ороспүүбүлүкэ саба түһүү 26,2%-нан намтаата. Баайы-дуолу кытта сибээстээх буруйу оҕоруу тутулуугар хаалаһын 7,7% аһыйабыт буоллаһына, уоруу 4,8% элбээтэ. Дьэбэ-уокка тахсар буруйу оҕоруу ахсаана кыччаан иһэрэ бэлиэтэннэ.

Суолга тахсар быһылаан 7,2%-нан намтаата, онуоха суорума суоламмыт киһи ахсаана 16,4%-нан аһыйаата.

2015 сылга толорор быһаас уорганнара, олохтоох бэйэни салайыныы уорганнара, уонсастыбаннай тэрилтэлэр, үлэ кэлэктииптэрэ түмсэн уонна гражданныр кохтоохтук кыттан ороспүүбүлүкэ дойдуну кытта бүтүүн Улуу Кыайыы 70 сыллаах үбүлүөйүн үрдүк тэрэһиннээхтик бэлиэтээтэ. Тэрэһиннэр бары колүөнэ дьонун сомоҕолоотулар, биһир сылга-сорука түмтүлэр. Улуу Кыайыы 75 сыллаах үбүлүөйүн дьоһунуу корсөр туһуттан бүтүүнүтүн бэлэмнээр үлэни саҕалааха наада. Биһиги бэтэрээннэригэр тиһигин

быспакка комолоһор, оҕолору уонна ыччаты патриотическайд тыһынгга иитэр үлэбитин салгыы ыгытар уонсасты соруктаахпыт.

Быһаас уорганнара ыгытар үлэлэрин биһир сүрүн хайысхатынан нэһилииннээ олоор дьэитин усулуобуйатын тунсарыы буолар.

2015 сылга уонсайа 530,5 тыһ. кв. м олоор дьэитин тутулуна, ол 2014 сыл таһымтан 11,9%-нан үрдүк, ол иһигэр 225,9 тыһ. кв. м кэтэх олоор дьэит уонна тыа сиригэр 250,0 тыһ. кв. м олоор дьэит. 2016 сылга олоор дьэити тутуу кээмэйин салгыы улаатыннарарга бюджет үбүн суотугар ороспүүбүлүкэбэ ипотечнай кредити биһирини ойүүр сага дьаһаллары олоххо киллэрэн туһунан быһаарылыра ылынылыбыт. «Россия дьэит кэригннээр олоор дьэит» Россия Федерацияһын судаарыстыбаннай программатын олоххо киллэрэн саҕаланна.

2015 сылга судаарыстыба 206 кэтэх дьэити туттар дьонго комо онордо, итини тэннэ суобаһа суох туттааччылартан албыннан-

ныт 16 дьэит кэригннээ комолоосто. 2 029 ыал саахалланар туруктаах дьэиттэн коһордуннэ.

Гражданныр саахалланар туруктаах дьэиттэн коһорүү үлэтэ саҕаланан барар, бу үлэ 2008 сылтан ОДКХ-ны уларыта тутууну ойүүр федеральной фонда үбүнэн олоххо киллэриилэр. 2010 сылтан 2015 сылга дьэити барыта 219,3 тыһ. кв. м. иэниэх дьэиттэн 5 911 ыал үчүгэй туруктаах дьэиттэр уокка косто. 2010 сыл кордорүүтүн кытта тэннэстэххэ, хаарбах уонна саахалланар туруктаах дьэиттэн дьону коһорүү 9,5 тоҕул улаатта.

2013 сыллааха Саха Ороспүүбүлүкэтигэр гражданныр саахалланар туруктаах дьэиттэн коһорүү ороспүүбүлүкэтээри аалдырыстаах программага бигэртэммитэ, ол иһигэр 2013-2017 сылларга аһыйах этэрээтэх дьэиттэри тутуу ылар олуутун элбэтэр туһунан быһаарыы ылынылыбытыта. Бу программа быһытынан 2012 сыл тохсунньу 1 күнүгээри турутуан саахалланар туруктааһынан билинилибит бары дьэиттэн дьону 2017 сыл балаһан ыйыгар дьэри коһорор уонна ол дьэиттэри суох онорор соруктаахпыт. Барыта 490,2 тыһ. кв. м саахалланар туруктаах дьэиттэ олоор 29,87 тыһ. киһи коһоруллуоттэх. Бу программа чэрчитинэн 2015 сылга 90,6 тыһ. кв. м кээмэйлээх саахалланар туруктаах дьэиттэн 2 029 ыал коһордуннэ.

2015 сылга коммунальной комплекс объектарын санардыы уонна тунсарыы үлэтигэр 4,3 млрд солкуобай корулууну, ол иһигэр чааһынай инвестициятан 3,4 млрд солкуобай. Ороспүүбүлүкэ 26 улуунугар 44 хочуолунай, 191,6 км инженерней ситим, ууан хааччылар уонна ууну ыгытар 7 объект тутулуна уонна санардан тутулуна. Итиннэн хааччылар ситим тас источниктарыгар 3 377 чааһынай дьэит холбонно.

Саха Ороспүүбүлүкэтин Ил Дарханын соруудаһынан нэһилииннээххэ пууннар сирдэрин-уоттары тунсарыы үс сыллаах былаанын үбүлүүгэ судаарыстыба отүтүтүн ойбул оҕоһулуна. Ол чэрчитинэн кункуурска олобуран 78 муниципальной тэриһиниэ 178,4 мол. солкуобай бэрилибитэ.

2015 сылга тарьыны сүрүннээһиннэ киһирбит биһир сүрүн уларыһынан итиннэн хааччыларга, тымныы ууан хааччылар уонна ууну ыгытар оҕоҕо, кытаанах бөбү-сыһы, тобоуу туһаҕа таһаарарга уһун болддохтоох тарьыны олохтуурга коһүү буолар. Б уларыһыны ороспүүбүлүкэ коммунальной салаатыгар инвестицияны тардарга олуку буолуоҕа.

Ороспүүбүлүкэ Бырабыыталыстыбата нэһилииннээбэ сыана уонна тарьын үрдүүрүн быһаарар тосхолу тутуулар. Биһиги ороспүүбүлүкэбигитэр нэһилииннээ ортогунан коммунальной онго дьиннээх сыананын 30,4% эрэ толүүр, онтон атынын ресурсаны хааччылар тэриһилэргэ ороспүүбүлүкэ бюджета толуйар (2015 сылга 16,9 млрд солкуобай корулуубүтэ).

2015 сылга биллэриллибит Урбаан сыла манньык ситиһилэрлээх түмүктэннэ:

- патены атыылаһыы уонна судургутуллубут нолуоктааһын тиһигин туһанар сага регистрацияламмыт биһирдээн урбаанньыттарга икки сыллаах «нолуокка каникул» олохтонно;

- патены атыылаһар тиһиги туһанан урбаанынан дьарыктанааччыларга үлэлэрин корунун кэрискэтэ кэнээтэ (55 коруннэ эһи 16 корүү киһир), патены атыылаһарга сыана олохтоох усулуобуйага сон түбэһиннэрэн муниципальной тэриһилэр болохторунэн корон араас таһымга олохтонно;

- нолуок судургутуллубут тиһигин туһаначчыларга ыстаапкалар 6 бырыһыантан 2-тэ дьэри кыччаттылынылар;

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай былааһын толорор уорганнарын 2015 сыллааҕы үлэлэрин туһунан отчуот тезистэрэ

- судаарыстыба бас билиитигэр кириэр сир учаастактарын чэпчэтиллээх ыстаапканы арендаҕа аһаарылыы үрдүккө оһуунан хаалларар туһунан биллэрилиннэ;

- өрөспүүбүлүкэ бас билиитигэр кириэр сир учаастагын туһанаарга урбааныггар аренда ыстаапкатыгар 1,5% чэрчэти олохтонно. Сир нолуогун уонна аренда толобурун бары олохтоох бэйэни салайыны уорганнара 2013-2014 сыллаах таһымна туталлар (Мирнэй улууһугар намтаата);

- проектной инвестиционной программаны үбүлээһини 300 мол. солкуобайга диэри улаатыннардыбыт. Россия Баанын хос үбүлүүр ыстаапкатын таһымнаан 5,0 мол. солкуобайга диэри кредит бэрлиир;

- оскуолаҕа кириэри иннинэ саастаах оҕолор муниципальнай тэрилтэлэргэ уонна дьобус урбаан субъектарын ситимнээх үлэлэрин түмүгэр үһүтүн сэтгэтигэр диэри саастаах оҕолорго аналлаах 2000 эбии миэстэ таһаарылынна;

- эбии 8 бизнес-инкубатор үлэҕэ кириэ, оскуолаларга бизнес-инкубаторлар үлэлээн эрэллэр;

- бизнес уопастыба кохтоох кыттыгынан дьобус уонна орто урбаан туһанаарга олус табыгастаах порталга оһуһулунна.

Бүгүҥү күнүгэ өрөспүүбүлүкэ экономикаҕар инвестицияны тардыы биер саамай тутуах сорулутунан буолар. Инвестиция эбиллэтигэр — бу сана үлэ миэстэ, бюджет хангааһына уонна элбэх социальнай уонна инфраструктураны сайыннарар боннуруостары быһаарыы буолар, ол түмүгэр өрөспүүбүлүкэ социальнай-экономическай сайдыытыгар хамсааһын таһымына.

2015 сылга “Илинни Сибирь — Тихэй акыйаан” турба тиһигин бодоһ объекттарын уонна ити турба тиһигин электрческэй ситимин объекттарын тутуу түмүктэнэн, сүрүн ханытаалга кирибит инвестиция кээмэйэ 195,6 млрд солкуобай буолла эбэтэр инфляцияны учуоттаан сынанан 2014 сыл таһымна кытта тэҥнээтэххэ, 100,1% буолла.

2015 сыл өрөспүүбүлүкэҕэ табыгастаах инвестиционной быһыыны-майгыны үөскэтэригэр анаан киллэрбит ньымаларыг хайдах үлэтиилэрин кэҥээн көрүү сыһынан буолла.

Россия Федерациятын субъектарын инвестиционной туруктарын бастакы национальнай рейтингин таһаарыы Россия Федерациятын 76 субъектын хабаан кизин далааһынаахтык ытыгылына. Былырыгыгы барылаан рейтинг түмүгүн кытары тэҥнээтэххэ, Саха өрөспүүбүлүкэтин быһыыны сыллааҕы кордорүүтэ бары хайысханан үрдээн интегральнай кордорүү түмүгүнэн рейтингин “Ш” болоһор кириэ (15 миэстэ). “Электрэнергияга холбонуу” (Уһук Илинни федеральнай уокорука 2 миэстэ) уонна “Дьобус урбааны ойоһун” (1 миэстэ) кордорүүлэргэ биллэрди үрдэтэ.

Стратегическай коһулээһиннэр агентстволара Бүтүн Россиягаагы уопастыбалары кытта 2015 сылга муниципальнай таһымна дьобус уонна орто урбааны сайыннарарга уонна ойүүргэ туһуламмыг бастыҥ үлэ уонутун хомуруннуктарын — “Муниципальнай үлэ атлаһын” таһаарда. Бу хомуруннука тус сылы быһаарыы ньыматын туттан табаар ырыынагын уонна оһонү оһорууну кластер быһыытынан сайыннарары тэрийэргэ Чурапчы улууһун үлэтин уопута кириэ.

Атласка кирибит үлэ уонутун олоххо киллэри пилотнай муниципалитеттарын ахсааныгар Дьобуускай куорат уокорука кириэ. Барыта 10 үлэ уопута таһымына, “Суол картата” бигэрээнэ.

Олохтоох бэйэни салайыны уорганнарын коһулүүр инниттэн Илин энэр улуустарга (бэс ыйын 4 күнүгэр Майаҕа), Бүлүү болох улуустарга (ыам ыйын 29 күнүгэр Ньурбаҕа “Бүлүү ыһыар”), Арбаа болох улуустарга (балаһан ыйын 15 күнүгэр Ленскэй куоракка “Саха сири арбаа отто: сайдыы кэрдиэстэр”) муниципальнай инвестиционной форумнар ытыгылынылар.

Инвестиционной бэлиитикэ түмүгэ регион экономикаҕар тардылар инвестиция кээмэйигэр кестор. Ол курдук, 2010 сылтан өрөспүүбүлүкэ экономикаҕар кирибит сүрүн ханытаалга инвестиция 1096,8 млрд солкуобайынан сыналанна, ол иһингэр 2015 сылга 195,6 млрд солкуобай. Ити 2014 сыл таһымтан 100,1% элбэх.

Урутаан сайыннарыы ньыматын киллэри дойдун экономикатын тунсарар сана бырайыактары олоххо киллэрэр үлэ салгыы ытыгылына.

2015 сыл атырдыах ыйыгар Дьобуускай куорат сиригэр “Кангалиас” индустриальнай паркка” социальнай-экономическай оттүнэн урутаан сайыннарыы сири тэрийэр туһунан быһаарыы ытыгылына. Саҥа

производство тутуларыгар анаан салгыы кэҥэтэр туһугар 85 га иһингээх сир саһааска таһаарылына. СЭУС (Социальной-экономическай оттүнэн урутаан сайыннарыы сирдэрэ) чэрчитинэн инвестиция уопсай кээмэйэ 1,3 млрд солкуобайга тэҥнэстэ, онтон 86% чааһынай инвестициялар (1,1 млрд солкуобай). Бастакы түһүмэх резиденнэри быһыытынан олохтоох сырьеттан тутуу уонна промышленнай матырыйааллары онорорго 12 хампаанна бырайыага бигэрэбили ыла. Бу бырайыак комотунэн 9,3 млрд солкуобай кэрингэ үп түмүллэ, 2 млрд таһа солкуобай полуктан кириэрэ, 350 үлэ миэстэ таһаар күүтүллэр.

Уһук Илин уонна Байкал регионугар былааннаар тумус суолталаах инвестиционной бырайыак быһыытынан Саха сири Сөбүрүү оттүнэн икки бырайыага бигэрээнэ: сылга 3 мол. тонна таас чоһу хостуур кыахтаах, коксаланар чоһу хостуур уонна конденсаты онорон таһаарар “Инагинскэйдаагы” хайаны байытар комбинэти (инвестиция кээмэйэ 26,4 млрд солкуобай) уонна 2017 сылга диэри сыл аагы 3 мол. тонна руданы хостуур кыахтаах “Гаскней” хайаны байытар комбинэти (20,2 млрд солкуобай) тутуу. Бу бырайыактары коһулээччилэр энергетика уонна тимиер суол инфраструктураны тэрийэллэригэр “Уһук Илин уонна Байкал регионун социальнай-экономическай сайдыыта” Россия Федерациятын судаарыстыбаннай программатын чэрчитинэн 2 180 мол. солкуобай суумалаах субсидияны ытыгылына.

2015 сыл ахсынны 24 күнүгэр “АЛРОСА” хампааннаа Yohэ Мунку алаастаах учаастагын туһага таһаарарга туһуламмыг 62,9 млрд солкуобай суумалаах инвестиционной бырайыага РФ ырабыгытаһыыбатын Бэрэссэдэстэлин солбууааччы - РФ Президенин Уһук Илинни федеральнай уокорука боломуочуйаах бэрэстэбиитлэ Юри Трутнев салайар ырабыгытаһыыытаһаагы хос хамыһыа мунһаар сүүмэрлээһини ааста.

Инвесторлар нолуокка анал чэпчэтинэн туһаналлар. Балаһан ыйыгар “Эльгаголь” ХЭУо Саха Өрөспүүбүлүкэтин регионнаагы инвестиционной бырайыактарын ресетригэр кириэ.

Социальной-культурунай, коммунальнай — олох-дьаһах объекттарын аттаран туруорарга уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр кизин хабааннаах инвестиционной бырайыактары олоххо киллэрэргэ административнай мэййдэри аһыгар инниттэн судаарыстыбаннай уонна муниципальнай сири инвесторлору кытары торгууя суох түүлэһингэ биэри механизми киллэрилинэ (2015 сыл ыам ыйын 27 күнүгэр Саха Өрөспүүбүлүкэтин Сири кодексигар уларытыы кириэ).

2015 сылга судаарыстыбаннай-чааһынай биэргэ үлэлээһин механизми туһунан “Өлүөнэ оруһу туруур муостаны тутуу” бырайыагы олоххо киллэри үлэ сорүтүлүннэ. Харбин куоракка ытыгылыбыт Россия-Кытай иккис ЭКСПО-гар, Владивостокка ытыгылыбыт Илинни экономикай форумна тас дойдун инвесторлора бу бырайыакка интэриэстэһэтири бигэрэһиттэрэ.

Экономика инфраструктураны сиктэригэр инвестицияны тардар инниттэн судаарыстыбаннай-чааһынай биэргэ үлэлээһин бэлиитикэ торумнаар. Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр судаарыстыбаннай-чааһынай биэргэ үлэлээһин инфраструктураны бырайыактары олоххо киллэри саһаланна. 28 социальнай объекка 11,2 млрд солкуобайдаах судаарыстыбаннай-чааһынай биэргэ үлэлээһин туһунан 17 Сөбүлэһингэ иһин багтанна.

Өрөспүүбүлүкэҕэ кириесиһи утары салайыы коһулүүтэһэ тиһигин тэрийэр инниттэн Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын 2015 сыл олунньу 12 күнүгэҕэ Ыйааһынан Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр экономика бигэ сайдыытын уонна социальнай оттүнэн бигэ буолууну хааччылар бастакы уочараттаах тэрээһиннэр былааннаар бигэрэһиттэ, онуоха 17,1 млрд солкуобай кээмэйгэ үп коруллүбүтэ:

агрпромышленнай комплексы ойүүргэ 1 мол. таһа солкуобай корулүннэ, бу үп сүоһу корүүтүнэн дьарыктанар хаһаайыгыбалар үптэри туругун чэбдигирдэргэ, “Туймаада” УАПХ аккумуляционной фон-

датын ханатарга, овощехранилищелары, хотоннору, сүоһу олоор сыахтары тутарга, тыа хаһаайыстыбатын боролууксуйатын онорон таһаарааччылар кредитэри бырыһыанын сорүотун толуйарга анаан ытыгылына;

- тиһиги олохтуур транспорт тэрилтэлэри үлэтин бигэтигэргэ 4,6 млрд солкуобай корулүннэ, ол иһингэр санитарнай-салгыи транспортыгар комолорго, кредити хааччылар ороскуоту толуйарга, салгыи ааллары атыгылаһарга;

- гражданныр үлээн хааччыы ойобулүүгэр -151,8 мол. солкуобай;

- нэһилиэһини уонна эмтир-сэрэтэр тэрилтэлэри сэлэх (орфаннай) ырыынан ыалдыар дьонго аналлаах тас дойдуга оһоһулуубут эминэн уонна регионнаагы чэпчэтинэн туһанар дьонуну хааччыларга, итиһингэ нэһилиэһингэ гемодиализнай комонү онорорго 1 331,7 мол. солкуобай ытыгылына;

- коммунальнай комлекс тэрилтэлэригэр 935 мол. солкуобай кээмэйгэ ком оһоһулуна;

- оттук-энергетическай ресурсны уонна аһы-уолу болдох иннингэ тийээн аһаһыны тэрийэргэ 7,8 млрд солкуобай кээмэйгэ үп корулүннэ;

- дьобус уонна орто урбаан субъектарын ойүүргэ 365 мол. солкуобай коруллүбүтэ, ол иһингэр сойуон бигэрэ аһан 239 мол. солкуобай, дьобус уонна орто урбаан субъектарын ороскуотун субсидиялыырга 126 мол. солкуобай ытыгылына.

Ресурсалары сайдыы сүрүн хайысхаларыгар түмэр инниттэн Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай программаларын ороскуота 1,5 млрд солкуобайынан оптимизацияланна.

2016 сылга нэһилиэһингэ үлэ сага усулуобуйатыгар бэлэмнээх буолуутун үрдэтэр боннуруоһу быһаарыы инниги күөннэ туруоһа, ону олоххо киллэрэргэ олохтоох бэйэни салайыны уорганнара эмиз кыттыахтаахтар.

* * *

Саха Өрөспүүбүлүкэтин ырабыгытаһыыбатын үлэтин сыанатын сүрүн киригиэрийинэн дьон этингэ уонна киһилэр үлэни хайдах сыаналыылылар буолар. Социологическай ытыгыт түмүгүнэн бэлиитикэ эйгэтигэр нэһилиэһингэ 58,8%, омуктар сыһыаннарыгар - 67,1% быһыыны-майгыны үчүгэйинэн сыаналылар. Саха сири олохтоохторун баһыгар үгүһэ (52,1%) Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын үлэтин эмиз үчүгэйинэн аһар.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дархана уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтин ырабыгытаһыыытаһаага Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Түмэнин кытта таһаарылаах биер ситимнээх үлэни ытыгылар. 2015 сыл устатыгар 166 сокуон ытыгылына, ол иһингэр Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын коһулээһининэн - 19, Саха Өрөспүүбүлүкэтин ырабыгытаһыыыбатын - 55, Саха Өрөспүүбүлүкэтин народнай дьобукааттарын - 82, олохтоох салайыны бэрэстэбиитлэллээх уорганнарын - 10.

2015 сыл Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын иһингэ Олохтоох бэйэни салайыны сэбэтигэр олохтоох суолталаах боннуруостары тыа сири поселениеларын быһаарыытыгар хаалларыы, коррупцияны утары охсуһуу, информациянай оттүнэн аһаһас буолуу, омуктар икки ардыларынаагы иирээни сэрэти, тыа сиригэр каалдыры олохсугуу, “Саха Өрөспүүбүлүкэтин нэһилиэһингэһэ пууннарын тунсары туһунан” Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын Ыйааһын олоххо киллэри, о.д.а боннуруостар дьүүлэһилибиттэрэ.

2015 сыл балаһан ыйын 13 күнүгэр Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр биер кэлим быыбар күнүгэр өрөспүүбүлүкэ 26 муниципальнай оройуонун сиригэр-уотугар 103 поселение баһыытын уонна бэрэстэбиитлэллээх уорган 1029 дьобукаатын быыбара ытыгылыбыта.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай былааһын толорор уорганнарын тутулуун сайыннаар инниттэн 2015 сылга Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр Арыгы боролууксуйатын бытархай атыгытыгар лицензия биэрэр уонна хонтуруоллуур управление тэриллибитэ. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Норуоттар дьыалаларыгар департамена Саха Өрөспүүбүлүкэтин национальнай бэлиитикэҕэ судаарыстыбаннай комитэтигэр уларытылыбыта.

2015 сылга Саха Өрөспүүбүлүкэтин салалатын аалдырыһыгар гражданныр уонна тэрилтэлэртэн 4368 этин, туруорсуу кирибитэ (2014 сылга - 4867). Гражданныр ордуку күүкэ олоор дьобу-коммунальнай хаһаайыстыба (1493 туруорсуу, эбэтэр туруорсуу уопсай аһаһын 34%), социальнай эйгэ (1130, эбэтэр 26%), бэлиитикэ уон-

на уопастыба (887, эбэтэр 20%), экономика (725, эбэтэр 17%) эйгэтигэр таһаар быһыы-майгы доллутар.

2015 сылга судаарыстыбаннай былаас толорор уорганнарыгар уонна судаарыстыбаннай тэрилтэлэргэ коррупцияны утарырга аналлаах 214 хамыһыа тэриллибитэ (2014 с. - 8), олохтоох бэйэни салайыны уорганнарыгар уонна муниципальнай учреждениеларга - 376 хамыһыа (2014 с. - 73).

2017 коммерческайа суох тэрилтэ регистрацияламмыга, ол иһингэр 767 эбэтэр 38% социальнай хайысхалаах.

2015 сылга Саха Өрөспүүбүлүкэте Уһук Илингэ коммерческайа суох сиктэри сайыннарыыга Россия Федерациятын Уопастыбаннай палаататын рейтингингэ инниги күөннэ таһыбыта.

Социальнай хайысхалаах КСТ өрөспүүбүлүкэтигэ II форумнарыгар өрөспүүбүлүкэ 19 улууһугтан уонна Дьобуускай к. 478 киһи кыттыбыта. Өрөспүүбүлүкэ алта улууһугар КСТ зонагаагы форумнара ытыгылыбыта, онно КСТ 182 бэрэстэбиитлэлэ кыттыбыта.

2015 сыл ахсынны 28 күнүгэр Саха Өрөспүүбүлүкэтин ырабыгытаһыыыбатын уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтин Уопастыбаннай палаататын икки ардыларыгар биергэ үлэлир туһунан Сөбүлэһингэ иһин багтаммыта.

Россия Экономическай сайдыыга министэриэтигэ тэрийбит социальнай хайысхалаах КСТ ойоһунингэ туһуанар куонкуруһун түмүгүнэн өрөспүүбүлүкэ социальнай хайысхалаах КСТ ойүүр программалары олоххо киллэригэр 9,5 мол. солкуобайы ытыгыта. КСТ туорт сайаанката 5,7 мол. солкуобай суумалаах РФ Президенин граннарын кыаһылааһынан билиитлибитэ.

Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр 35 бэлиитическэй партия регионнаагы салаалара регистрацияламмыт.

2016 сыл сүрүн сорукара:

- нэһилиэһингэ харчынан дьин дохуота түһүүтүн таһаарбат дьаһаллары ытыгырга, социальнай эбэтэр элиитэтигэри булгуччулаахтык толорорго, нэһилиэһингэ дьарыктаах буолуутун бэлиитикэти кохтоохтук ытыгырга тирээригэр биэ социальнай балаһыаннаһын онунан хаалларыы;

- 2015 сылы кытта тэҥнээтэххэ, 2,5% итэҕэһэ суох бигэ экономикай үүнүүнү хааччыыны уонна 3,1% итэҕэһэ суох үлэ онорон таһаарыытын үрдэти;

- уһун болдохтоох судаарыстыбаннай бэлиитикэни олоххо киллэрэргэ туһаайылыбыт Россия Президенин 2012 сыл ыам ыйын 7 күнүгэҕэ Ыйаахтарын булгуччу олоххо киллэри;

- сайдыы федеральнай институттарын ойобулун ытыгыны киллэрэн туран, Саха Өрөспүүбүлүкэтин тастан киллэриини солбууарга ыһыммыг былаанын олоххо киллэри;

- 2016 сылга 600 тыһ. кв. м итэҕэһэ суох иһингээх олоор дьэни үлэҕэ киллэри уонна 260 тыһ. кв. м иһингээх саахаллар туруктаах олоор дьэни фондатын көтүрэн суох оһоруу. Бу хайысхага биһиги судаарыстыба ойобулун бары дьайар уонна эбии механизмнарын барытын туһаныахтаахтыгы;

- “Азия оҕолоро” норуоттар икки ардыларынаагы VI спортивной ооньуулары үрдүк таһымна ытыгы;

- 2016 сыл Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр нэһилиэһингэһэ пууннары тунсары сыһынан биллэриллибитинэн туһаннаах сылга судаарыстыбаннай былаас бары уорганнара нэһилиэһингэһэ пууннар сирдэрин-уоттарын тунсарарга, олоор архитектурнай тас корүнгэри онунан хаалларарга күүкэ үлэлииттэрэ;

- Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр Россия Федерациятын Судаарыстыбаннай Дууматын депутаттарын быыбарын бэлэмнииргэ уонна ытыгарга комолуһу уонна дойдун сокуону таһаарар үрдүк уорганнарыгар өрөспүүбүлүкэ бэрэстэбиитэлиэтигэтин күүһүрдэргэ уопастыба кыаһын түмүү;

- 2016 сыл устатыгар өрөспүүбүлүкэ сайдыытын уһун болдохтоох былаанын 2050 сылга диэри сайдыы тус сыллаах хайысхатын быһаарар 2030 сылга диэри Саха Өрөспүүбүлүкэтин социальнай-экономическай сайдыытын стратегиятын ырыган оһору үлэти ытыгылаһа. Бу Стратегия өрөспүүбүлүкэ сиригэр-уотугар олоор дьон санаатыгар, этилиэригэр, туруорсууларыгар олоһуран оһоһулуоһа. Онон Саха сири нэһилиэһингэһэ кохтоохтук кыттарытыгар эрэнэбит.

